

Elena PACEA

Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului - octombrie-noiembrie 2016 –

Interzicerea torturii

Art. 3 din Convenție

Marea Cameră, Hotărârea din 20 octombrie 2016

Muršić c. Croația

Situația de fapt

Cererea reclamantului a avut ca obiect constatarea încălcării art. 3 din Convenție, ca urmare a condițiilor de detenție inadecvate. Principalul argument adus, în acest sens, a fost reprezentat de insuficiența spațiului personal, deținut în cadrul unei celule colective.

Condițiile de detenție invocate în cerere vizează penitenciarul din Bjelovar, Croația, în care reclamantul a fost deținut din data de 16 octombrie 2009, până la data de 16 martie 2011. Pe parcursul acestei perioade, potrivit susținerilor sale, reclamantul ar fi fost ținut în celule suprapopulate. Mai exact, timp de 50 de zile, dintre care 27 de zile consecutive, acesta ar fi dispus de un spațiu personal mai mic de 3 m². Pe parcursul altor perioade, spațiul personal ar fi fost cuprins între 3 și 4 m². Elementului spațial i s-ar fi adăugat și alți factori, precum murdăria și umiditatea din celule, lipsa unei separări complete a grupului sanitar de restul celulei și mirosul foarte urât resimțit în celulă. În privința activităților din cadrul penitenciarului, reclamantul a susținut că nu a avut posibilitatea de a lucra și nici nu a avut acces suficient la activități recreative și educative. De asemenea, condițiile de hrană și de igienă din penitenciar ar fi fost nesatisfăcătoare.

Cu privire la toate aceste aspecte, reclamantul a inițiat, în dreptul intern, diferite proceduri, sesizând, pe rând, Direcția Administrației Penitenciarelor din cadrul Ministerului Justiției, judecătorul delegat cu executarea pedepselor, precum și Curtea Constituțională, însă nu a obținut câștig de cauză. Totodată, reclamantul a sesizat Ombudsmanul croat printr-o plângere privind atât refuzul autorităților competente de a-l transfera la un penitenciar care să îi permită să fie mai aproape de familia sa, cât și condițiile generale de detenție. În urma examinării argumentelor invocate de către reclamant, Ombudsmanul a considerat că, într-adevăr, spațiul personal era insuficient, normele de igienă și sanitare erau, însă, respectate, iar numărul de locuri de muncă disponibile era insuficient în raport de numărul deținuților.

Motivarea și soluția Curții

Este binecunoscut faptul că cererile privind constatarea încălcării art. 3 din Convenție, ca urmare a insuficienței spațiului personal acordat persoanei deținute, sunt extrem de frecvente, Marea Cameră, însăși, subliniind acest aspect (parag. 91). Totuși, relevanța unei analize supuse atenției Marii Camere este dublă. În primul rând, cu ocazia acestei cereri, Curtea a considerat că este cazul să precizeze „principiile și normele aplicabile” situațiilor în care se dorește a se aprecia dacă spațiul personal, acordat unui deținut, este conform exigențelor art. 3

din Convenție. În al doilea rând, era necesară stabilirea factorilor care determină posibilitatea Statelor Părți de a compensa lipsa spațiului personal acordat unui deținut într-o celulă colectivă.

În primul rând, Curtea nu a găsit niciun motiv pentru a se abate de la norma minimală stabilită, deja, în jurisprudența sa, potrivit căreia suprafața de care trebuie să beneficieze un deținut, într-o celulă colectivă, este de 3m². Această suprafață include spațiul ocupat de mobilier, dar nu și pe cel ocupat de grupul sanitar. În plus, aceeași normă se aplică și persoanelor deținute preventiv, nu doar persoanelor care se află în executarea unei pedepse privative de libertate. Deși în normele elaborate de către Comitetul European pentru Prevenirea Torturii și Tratatelor sau Pedepselor Inumane sau Degradante (CPT), minimul admis este de 4m², Curtea a amintit că normele elaborate în afara jurisprudenței sale, atât la nivel internațional, cât și național, nu sunt determinante pentru aprecierea unei încălcări aduse art. 3. Astfel, Curtea este nevoită să aprecieze toate circumstanțelor pertinente dintr-o cauză.

În al doilea rând, ținând cont de importanța factorului spațial în aprecierea condițiilor de detenție, Curtea a stabilit că un spațiu personal, într-o celulă colectivă, mai mic de 3 m², naște o „prezumție puternică” de încălcare a art. 3 (parag. 124), însă relativă. În acest sens, alți factori vor putea combate prezumția, dar va fi foarte dificil în situațiile în care lipsa spațiului personal este „flagrantă sau prelungită” (parag. 125). Sarcina probei incumbă, desigur, guvernului, care va trebui să dovedească existența unor factori în măsură să compenseze deficiențele de natură spațială. Curtea va ține cont de ansamblul elementelor de probă, inclusiv de cele aduse de către reclamant, pentru a putea stabili dacă art. 3 este încălcat.

În al treilea rând, factorii susceptibili de a compensa lipsa spațiului personal acordat unui deținut, în baza cărora „prezumția puternică” de încălcare a art. 3 va fi înlăturată, sunt cumulativi și în număr de trei. *Primo*, diminuările spațiului personal trebuie să fie „scurte, ocazionale și minore”. *Secundo*, acestea trebuie să fie însoțite de „o libertate de circulație suficientă” și de „activități adecvate”, ambele desfășurate în afara celulei. *Tertio*, clădirea trebuie să prezinte, în general, „condiții de detenție decente”, astfel încât persoana în cauză să nu fie „supusă la alte elemente considerate ca fiind circumstanțe agravante ale relelor condiții de detenție” (parag. 138).

În al patrulea rând, dacă spațiul este cuprins între 3 și 4 m², factorul spațial va rămâne un element important în aprecierea condițiilor de detenție. Astfel, în afara lipsei spațiului, pentru a aprecia dacă art. 3 a fost încălcat, vor fi luate în considerare și alte condiții materiale, precum lipsa accesului în curte sau la aer curat și la lumină naturală, aerisirea insuficientă, temperatura prea scăzută ori prea ridicată, lipsa intimității la toalete sau a condițiilor sanitare ori igienice.

În al cincilea rând, dacă persoana deținută dispune de mai mult de 4 m² de spațiu personal, acordat în cadrul unei celule colective, vor fi analizate celelalte condiții materiale privitoare la detenție, enunțate mai sus. Se observă, astfel, că, deși Curtea stabilește o normă minimală inferioară celei prevăzute în normele CPT, respectiv 4 m², norma pe care o are în vedere, pentru ca spațiul personal, acordat în cadrul unei celule colective, să nu prezinte probleme, implică o suprafață mai mare de 4 m².

În fine, în această cauză, Curtea a considerat că art. 3 a fost încălcat pentru perioada de 27 de zile, pe parcursul căreia reclamantul a beneficiat de mai puțin de 3 m², „prezumția puternică” nefiind înlăturată. Celelalte perioade în care reclamantul a beneficiat de mai puțin

de 3 m² sau de un spațiu cuprins între 3 și 4 m² nu au condus la încălcarea acestui articol, condițiile materiale privitoare la detenție fiind considerate, în ansamblu, decente.

Cu toate că pilonii standardului minimal de 3 m² au fost puși, în opiniile total sau parțial disidente, anexate hotărârii, 7 dintre judecătorii care au compus Marea Cameră și-au exprimat dezacordul cu privire la conformitatea acestei norme cu exigențele europene din această materie.

Dreptul la respectarea vieții private și de familie

Art. 8 din Convenție

Marea Cameră, Hotărârea din 15 noiembrie 2016

Dubská și Krejzová c. Republica Cehă

Situația de fapt

Comună cererilor celor două reclamante privind constatarea încălcării art. 8 din Convenție este dorința acestora de a primi asistență din partea unei moașe, pentru a naște la domiciliu. În speță, nașterile au avut loc în 2010, respectiv în 2012. Deși dreptul ceh nu interzice în mod expres nașterile la domiciliu, mai multe reglementări au făcut imposibilă, în practică, obținerea asistenței din partea unei persoane de specialitate. Astfel, nicio persoană nu era autorizată în acest sens, condițiile impuse fiind foarte severe, mai ales cu privire la echipamentul medical necesar, de care o persoană trebuia să dispună, sancțiunile prevăzute în cazul abaterilor de la lege fiind, de asemenea, foarte mari.

După o serie de demersuri fără rezultat, efectuate pentru a beneficia de asistență, prima reclamantă a ales, în final, să nască la domiciliu singură. Ca urmare a situației riscante în care a fost pusă, aceasta a decis să formuleze un recurs de natură constituțională, având ca obiect încălcarea dreptului său la respectarea vieții private. Curtea Constituțională a respins recursul pentru neepuizarea căilor de atac disponibile în temeiul codului civil și al dreptului administrativ, dar a ținut să exprime dubii cu privire la conformitatea legislației cehe cu dreptul prevăzut în art. 8 din Convenție. Frustrarea celei de-a doua reclamante cu privire la aceste aspecte deriva și din practicile spitalelor de a nu permite mamei să păstreze un contact neîntrerupt față de copilul său, imediat după naștere, impunându-se cântărirea, măsurarea și observația medicală timp de 2 ore. În aceste condiții, reclamanta a ales să nască într-un spital vestit pentru adaptabilitatea sa la dorințele pacienților, însă, la momentul nașterii, au fost urmate tot practicile generale.

Cu ocazia acestei hotărâri, aflăm și faptul că dreptul a 20 de State Membre ale Consiliului Europei reglementează posibilitatea de a da naștere la domiciliu, care nu este, însă, absolut, fiind condiționat de îndeplinirea anumitor cerințe de natură medicală. În 15 dintre acestea, asigurătorul suportă cheltuielile aferente procedurii. În niciun stat, însă, nu este interzis în mod expres. România este menționată printre cele 23 de state în care astfel de practici există, în condițiile în care reglementările în materie lipsesc sau nu sunt complete. Aceste aspecte, menite să evidențieze lipsa unui consens, au fost avute în vedere de către Curte, pentru a stabili că Statele beneficiază, în materie, de o marjă de apreciere largă, dar limitată.

Motivarea și soluția Curții

Curtea a confirmat că art. 8 din Convenție include și dreptul de a decide cu privire la condițiile în care se desfășoară nașterea (*Ternovszky c. Ungariei*, 14 decembrie 2010, cererea nr. 67545/09, parag. 22). Însă acest articol nu prevede dreptul propriu-zis de a naște la domiciliu, ci devine aplicabil în situația în care persoana în cauză se află în imposibilitatea de a fi asistată la domiciliu de către un profesionist.

Problema de drept, ridicată în cauză, putea fi privită sub două aspecte. Astfel, era vorba despre o obligație negativă, a Statului, de a nu aduce atingere dreptului la respectarea vieții private sau despre existența unor obligații pozitive în sarcina acestuia, de a adopta reglementările necesare pentru protecția drepturilor persoanelor vizate. Atât Camera, cât și Marea Cameră, au pornit de la considerentul că a fost adusă o atingere dreptului reclamantelor de a recurge la asistență din partea persoanelor de specialitate pentru a naște la domiciliu. Sub acest aspect, Curtea subliniază că, indiferent de calificarea obligației, testul de proporționalitate se va efectua tot potrivit art. 8 § 2 din Convenție, în baza unor principii „comparabile” (*Evans c. Regatul Unit*, 10 aprilie 2007, cererea nr. 6339/05, parag. 75).

În ceea ce privește prevederea în lege, deși reglementările existente în dreptul ceh nu erau suficient de clare, persoanele afectate erau în măsură să prevadă că nu pot beneficia de o persoană autorizată care să le asiste pe durata unei nașteri la domiciliu. Totodată, scopul legitim exista și viza protecția nou-născutului și a mamei, în timpul și ulterior nașterii. În schimb, necesitatea ingerinței într-o societate democratică a pus în balanță mai multe aspecte. Astfel, libertatea persoanelor vizate de a alege este grav afectată, dar interesele economice și sociale ale Statului nu sunt neglijabile, punându-se în discuție alocarea unor resurse bugetare unui sistem de nașteri la domiciliu, în detrimentul sistemului general al maternităților. Astfel, potrivit reglementărilor existente în alte State, nașterile la domiciliu nu sunt mai riscante față de nașterile desfășurate la spital, decât dacă nașterea în sine prezintă un risc scăzut, are loc sub supravegherea unei persoane calificate și în apropierea unui spital, la care se poate apela în caz de urgență și într-un timp foarte scurt. În final, balanța a înclinat în favoarea Statului, Curtea ținând să sublinieze progresele înregistrate în Cehia, ca urmare a evoluției dreptului în materie. Totodată, aceasta a invitat autoritățile cehe să urmărească îndeaproape progresele și să aibă în vedere „evoluțiile medicale și științifice”, în așa fel încât dispozițiile „să respecte în mod deplin drepturile femeilor în materie de sănătate genezică” și „să garanteze condițiile adecvate pacienților și personalului medical din maternitățile din întreaga țară” (parag. 189).

Paradoxul acestei hotărâri este subliniat în opinia disidentă, în care se arată că o interdicție *de facto* privind nașterea la domiciliu conduce inevitabil la un risc foarte mare pentru copil și mamă, aceasta din urmă putând opta pentru o naștere la domiciliu fără asistență din partea unei persoane de specialitate. Totodată, un cadru legislativ în care singura opțiune *de iure* este nașterea în cadrul unui spital nu apare ca proporțională.

Dreptul de a nu fi judecat sau pedepsit de două ori

Art. 4 din Protocolul nr. 7

Marea Cameră, Hotărârea din 15 noiembrie 2016

A și B c. Norvegia

Situația de fapt

Efectuând un control asupra anumitor tranzacții la care au participat reclamanții, autoritățile fiscale norvegiene au constatat existența unor venituri nedeclarate și au sesizat organele de urmărire penală, competente în materia delictelor economice și ecologice. În cadrul procedurii fiscale, autoritățile au recalculat impozitul și au aplicat o majorare de 30% a sumelor aferente impozitului neplătit. Reclamanții nu au contestat deciziile fiscalului, acestea devenind definitive la data de 15 octombrie 2008, respectiv 26 decembrie 2008.

În fața autorităților penale, procedurile au continuat. Astfel, la data de 2 martie 2009, respectiv 10 februarie 2009, A și respectiv, B au fost condamnați, în primă instanță, pentru infracțiunea de evaziune fiscală în formă agravată, comisă tocmai în varianta omisiunii de a declara o parte dintre veniturile încasate. Pedepșa aplicată pentru fiecare dintre cei doi reclamanți a fost de 1 an de închisoare și a ținut cont de majorarea aplicată de către autoritățile fiscale. Împotriva sentințelor, reclamanții au făcut apel, apoi recurs, în fața Curții Supreme, invocând încălcarea art. 4 din Protocolul nr. 7 (în continuare, „art. 4-P7”), referitor la principiul *non (ne) bis in idem*.

Pentru a respinge recursurile, Curtea Supremă a avut în vedere propria jurisprudență în materie, elaborată în baza jurisprudenței Curții. Astfel, elementul *idem* a fost considerat îndeplinit întrucât atât procedura penală, cât și procedura fiscală, au avut ca obiect aceleași circumstanțe de fapt, în sensul hotărârii *Zolotoukhine c. Rusiei* (Marea Cameră, 10 februarie 2009, cererea nr. 14939/03). Totodată, având în vedere „criteriile *Engel*” (*Engel ș.a. c. Țărilor de Jos*, 23 noiembrie 1976, cererile nr. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 și 5370/72), majorările de 30% erau considerate „sanțiuni penale”, atât în sensul art. 6 din Convenție, referitor la dreptul la un proces echitabil, cât și în sensul art. 4-P7. În considerarea elementului *bis*, cele două decizii luate de către fisc erau definitive. Prin urmare, problema încălcării art. 4-P7 se analiza sub aspectul caracterului consecutiv sau paralel al celor două proceduri de natură penală, respectiv fiscală. Constatând existența unei „legături materiale și temporale suficient de strânse”, între cele două proceduri și subliniind faptul că reclamanții nu aveau „speranța legitimă de a face obiectul unei singure proceduri” (parag. 30), Curtea Supremă a considerat că principiul *non bis in idem* nu a fost încălcat.

Motivarea și soluția Curții

Câteva aspecte de ordin procedural evidențiază miza acestei hotărâri pentru sistemele de drept naționale, mai exact faptul că a existat o desesizare a Camerei în favoarea Marii Camere, fără ca vreuna dintre părți să se opună, iar guvernele a șase dintre Statele Părți au depus observații. O ședință publică a avut loc la data de 13 ianuarie 2016.

Pentru a soluționa această cauză, Curtea a considerat necesar să sistematizeze propria jurisprudență, dată în interpretarea art. 4-P7. Punctul de reper l-a constituit hotărârea precitată, *Zolotoukhine c. Rusiei*, emblematică pentru definirea elementelor *idem* și *bis*, a căror interpretare nu face obiectul unor divergențe, în prezent. Astfel, *idem* se referă la circumstanțele de

fapt, și nu la încadrările juridice din dreptul național, iar o hotărâre definitivă se caracterizează prin „puterea de lucru judecat” și imposibilitatea de a fi atacată în temeiul căilor ordinare. Două aspecte au rămas, însă, neelucidate.

În primul rând, este vorba despre criteriile care trebuie avute în vedere pentru a stabili natura procedurii în cadrul căreia sunt aplicate majorările impozitului. Tot cu ocazia hotărârii pronunțate în cauza *Zolotoukhine c. Rusiei*, Curtea a amintit că, celebrele „criterii Engel”, enunțate în legătură cu art. 6 din Convenție, sunt pertinente și pentru a stabili dacă o procedură este „penală”, în sensul art. 4-P7. Sub influența opiniilor exprimate de către Guvernul francez și norvegian, Curtea a fost nevoită să analizeze dacă este necesar un revirement, dat fiind faptul că art. 4-P7 nu se aplică în aceeași măsură tuturor Statelor Părți, iar utilizarea principiilor enunțate în legătură cu art. 6 din Convenție largesc în mod nejustificat sfera de aplicare a art. 4-P7. Considerând, însă, că principiul *non bis in idem* vizează echitatea procedurii, întocmai ca art. 6, Curtea a ales să mențină „criteriile Engel”, pentru a califica o procedură ca fiind penală și a determina, astfel, incidența principiului *non bis in idem*. Desigur, odată ce acest principiu devine aplicabil, abordarea unei eventuale încălcări, în cazul unor proceduri care combină sancțiuni administrative și penale, trebuie „modulată” (parag. 107).

În al doilea rând, în pofida unei bogate jurisprudențe în materie, procedurile paralele sau mixte nasc, în continuare, semne de întrebare cu privire la respectarea principiului *non bis in idem*. Curtea observă că analiza abordată în cauza *Zolotoukhine c. Rusiei* nu oferă o soluție pentru procedurile multiple, care nu se repetă, ci formează un „tot coerent” (§ 111). Or, prin sistematizarea acestei bogate jurisprudențe, pot fi desprinse anumite concluzii. Astfel, existența unei „legături materiale și temporale suficient de strânse”, între diferitele proceduri, înlătură caracterul repetitiv al acestora. În lipsa unei astfel de legături, sancțiunile diferite, aplicate de către autorități diferite, în cadrul unor proceduri diferite, apar ca fiind independente, ceea ce conduce la constatarea că au avut ca scop „pedepsirea” aceluiași comportament de două ori, cu încălcarea art. 4-P7. Nu întotdeauna, însă, Curtea a avut în vedere existența unei „legături materiale și temporale suficient de strânse” și a apreciat că art. 4-P7 a fost încălcat în baza faptului că, ulterior încheierii primei proceduri, cea de-a doua a continuat.

Cu ocazia acestei hotărâri, Curtea a afirmat că rolul său rămâne acela de a stabili dacă o măsură națională constituie, în substanță sau prin efectele produse, o dublă incriminare, de natură să afecteze persoana în cauză sau, dimpotrivă, măsura face parte dintr-un „sistem integrat” care permite reprimarea aceluiași fapte prin folosirea unor mijloace diverse, dar previzibile și proporționale, fără a aduce prejudicii persoanei interesate. Prin urmare, un echilibru va trebui păstrat între drepturile ce decurg din art. 4-P7 și interesul particular al societății de a adopta reglementări și măsuri eficiente. Acestea din urmă vor face obiectul unei analize atente din partea Curții. În consecință, în situațiile în care un comportament este sancționat atât pe plan penal, cât și administrativ, este important ca autoritățile să prevadă reunirea tuturor ramurilor de drept aplicabile, în cadrul unei singure proceduri. În anumite condiții, vor fi permise și proceduri mixte, pentru care Statul va trebui să probeze existența unei „legături materiale și temporale suficient de strânse”. Curtea oferă anumite criterii pentru evaluarea acestei legături. Astfel, procedurile mixte, utilizate în cauză, trebuie să se îmbine, în așa fel încât „să fie integrate într-un tot coerent”. Prin urmare, scopurile urmărite și mijloacele utilizate trebuie să fie „în substanță complementare și să prezinte o legătură temporală” și să asigure caracterul proporțional și previzibil al consecințelor care decurg pentru justițiabil (parag. 130).

Pentru aprecierea legăturii materiale și temporale, vor fi avute în vedere mai multe criterii, extrase din jurisprudența menționată. Astfel, este important ca procedurile în cauză să urmărească scopuri complementare și să vizeze aspecte diferite ale actului reproșat, cooperarea dintre diferitele autorități competente fiind esențială pentru a se evita aprecierile diferite ale probelor. De asemenea, procedurile mixte utilizate trebuie să fie o consecință previzibilă, atât teoretic, cât și practic, pentru persoana în cauză, iar sancțiunile aplicate în cadrul tuturor procedurilor să aibă, în ansamblu, un caracter proporțional. Este importantă și o observare atentă a principiilor enunțate în temeiul art. 6 din Convenție, pentru a stabili și alte criterii. Astfel, procedura calificată drept administrativă în dreptul național va fi analizată cu atenție, pentru a observa toate elementele care o caracterizează drept penală, în sensul art. 6. Prin urmare, dacă sancțiunea aplicată în temeiul acestei proceduri aparține „nucleului dur al materiei penale”, caracterul infamant va fi mai pronunțat, astfel încât vor exista indicii serioase de încălcare a art. 4-P7. Totodată, durata diferitelor proceduri derulate este foarte importantă și va trebui să satisfacă legătura temporală suficient de strânsă, menționată mai sus.

Această legătură strânsă, atât din punct de vedere material, cât și temporal, a fost constatată în cauză, cele două tipuri de sancțiuni înscriindu-se într-un mecanism de sancționare integrat, prevăzut în dreptul norvegian pentru situațiile în care declarațiile fiscale incomplete conduc la stabilirea eronată a impozitului datorat. Evoluția dreptului norvegian și a jurisprudenței Curții Supreme norvegiene, în paralel cu evoluția jurisprudenței Curții în materie, a avut un rol semnificativ în a convinge Curtea că principiul *non bis in idem* a fost respectat.